

เมืองบางขลัง : ชุมชนโบราณริมฝั่งลำน้ำแม่มอกในจังหวัดสุโขทัย
Muang bangkhung : The Ancient Community along Mae Mok River
in Sukhothai Province

ธีระวัฒน์ แสนคำ
ยิ่งศักดิ์ คชโคตร
มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
teerawattano@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณเมืองบางขลัง ในเขตรอยต่อระหว่างอำเภอสวรรคโลกกับอำเภOTHUNG SALIAM จังหวัดสุโขทัย จากการศึกษาพบว่า บริเวณชุมชนโบราณเมืองบางขลังซึ่งเป็นชุมชนโบราณที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ราวพุทธศตวรรษที่ 18-24 สันนิษฐานว่าสภาพตัวเมืองน่าจะมีการสร้างอาคารบ้านเรือนและศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาอยู่ตลอดริมฝั่งลำน้ำแม่มอกสายเก่า ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองเถิน จึงทำให้ลักษณะทางกายภาพของตัวเมืองเป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ริมสองฝั่งลำน้ำแม่มอก และไม่ปรากฏผังเมืองที่เป็นคูน้ำคันดินที่ชัดเจนอย่างชุมชนโบราณอื่นๆ ที่ร่วมสมัยเดียวกัน

คำสำคัญ : เมืองบางขลัง, ชุมชนโบราณ, ประวัติศาสตร์, ลำน้ำแม่มอก

Abstract

This article aimed to study about relocation of the ancient community township, Muang bangkhung The boundary between Sawankhalok and Thung Saliam, Sukhothai Province. The study had found that the ancient community of Muang bangkhung, an ancient community with historical development around the 18-24th Buddhist Century. It is assumed that the city should be built houses and Buddhist temple along the banks of the Mae Mok River. It is a major route between Muang Sukhothai and Muang Thoen. The physical characteristics of the city is an ancient community located along the banks of Mae Mok River. There is no clear water ditch, as is the other ancient contemporary community.

Keywords : Muang bangkhung, Ancient community, History, The Mae Mok River

ความนำ

ปัจจุบันการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเริ่มมีผู้สนใจศึกษาเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดการค้นพบข้อมูลและหลักฐานใหม่ๆ ทางด้านประวัติศาสตร์หลายประการด้วยกัน รวมทั้งมีการค้นพบเมืองหรือชุมชนโบราณใน

ท้องถิ่นของตนเอง ดังเช่นที่ตำบลเมืองบางซ่ง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ได้มีการตื่นตัวเพื่อที่จะศึกษาข้อมูลและสืบค้นเรื่องราวเก่าๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น แล้วนำข้อมูลที่ได้มาเป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

การตื่นตัวของท้องถิ่นตำบลเมืองบางซ่งทำให้มีทั้งนักวิชาการและผู้สนใจประวัติศาสตร์หลากหลายอาชีพ ต่างก็มุ่งหน้าที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาและพัฒนาท้องถิ่น แต่สิ่งที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้คือว่า ผลการศึกษาที่ได้ไม่ค่อยที่จะตรงกันเท่าใดนัก อย่างเช่นกรณีขนาดผังเมืองบางซ่ง ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความสับสนให้แก่ผู้ที่สนใจข้อมูลเกี่ยวกับเมืองบางซ่งในระยะต่อมา จนทำให้ต้องเกิดคำถามเกี่ยวกับผลการศึกษาตามอย่างมากมาย

ในบทความนี้ผู้เขียนมุ่งที่จะศึกษาลักษณะสภาพทางภูมิศาสตร์กับความสัมพันธ์เกี่ยวกับการตั้งชุมชนโบราณเมืองบางซ่ง เพราะว่าสภาพภูมิศาสตร์มีผลต่อการจัดการกับระบบผังเมือง การคมนาคมและรูปแบบของชุมชน ทั้งนี้ถือว่าเป็นการเสนอความคิดเห็นใหม่ต่อข้อคำถามที่มีหลายคนสงสัยว่า ทำไมโบราณสถานเมืองบางซ่งส่วนใหญ่จึงอยู่ภายนอกเมือง?

ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนโบราณเมืองบางซ่ง

ชุมชนโบราณเมืองบางซ่งเป็นชุมชนโบราณที่มีมาก่อนการสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานี แต่คงมีความเจริญรุ่งเรืองในช่วงที่เมืองสุโขทัยเป็นราชธานี เนื่องจากว่าเมืองบางซ่งตั้งอยู่บนแนวถนนพระร่วงระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในฐานะเมืองหลวงและเมืองลูกหลวงของอาณาจักรสุโขทัย

เมืองบางซ่งตั้งอยู่ระหว่างลำน้ำสำคัญ 2 สายคือ ลำน้ำฝากระดานหรือลำน้ำแม่มอกซึ่งไหลมาจากเขตอำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง แล้วไหลไปบรรจบกับแม่น้ำยมที่บ้านท่าช้างอยู่ทางทิศตะวันออก และคลองยางไหลผ่านตัวเมืองขนานไปกับแนวกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก ในแผนที่ทหารเรียกคลองมักกะสั้ง (รัตนียา ไชยวงศ์, 2552: 31) มีทิวเขาเตี้ยอยู่ทางตะวันตกห่างจากเมืองประมาณ 2 กิโลเมตร ด้านทิศตะวันออกมีที่ราบกว้างใหญ่เหมาะที่จะเป็นถิ่นฐานและเป็นแหล่งเสบียงสำคัญ มีเส้นทางที่สามารถติดต่อทั้งทางบกคือ ถนนพระร่วงและทางน้ำคือ ลำน้ำแม่มอก (ชมรมเรารักเมืองพระร่วง, 2539: 73)

ชื่อเมืองบางซ่งนั้นปรากฏครั้งแรกในสมัยสุโขทัย มีการพบข้อความในจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุม สร้างโดยพระมหาเถรศรีศรัทธาฯ ได้ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ก่อนการสถาปนากรุงสุโขทัยและชื่อเมืองบางซ่ง ดังนี้

“...เมื่อก่อนพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นไปเมืองบางยางให้ลริจัดพลพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดพาพ่อขุนผาเมืองผดจากกันแลกันพ่อขุนบางกลางหาวได้เมืองศรีเสนาไล.....พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราดเอาพลมาตบกันที่บางซ่ง ได้เวณบางซ่งแก่พ่อขุนผาเมือง แล้วพ่อขุนผาเมืองเอาพลเมื่อเมืองราด...” (กรมศิลปากร, 2548: 104) และ “...จึงเดินหาพระศรีรัตนมหาธาตุปรารถนาเพื่อจักทำกุศล.....แก่สรรพเพญญเณออิงใต้ต้นพระศรีมหา

โพธิ์ จึงแสวงหา.....นครสุโขทัย **บางฉลง**ศรีสัตนาลัยใคร่ใจจักให้เป็นธรรมเนียมบวรกลางแห่ง...” (กรมศิลปากร, 2548: 113)

ในจารึกสุโขทัยหลักที่ 3 จารึกนครชุม สร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ได้กล่าวถึงบ้านเมืองต่างๆ ที่แยกตัวเป็นอิสระจากกรุงสุโขทัย หลังจากทีสิ้นรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราชฯ หนึ่งในเมืองเหล่านั้นมีเมืองบางฉลงด้วย ดังปรากฏความในจารึกว่า “...เมือง**บางฉลง**หาเป็นขุนหนึ่ง...” (กรมศิลปากร, 2548: 67)

ในสมัยอยุธยาไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้คงเป็นเพราะเมืองบางฉลงถูกลดบทบาทความสำคัญลง พร้อมกับการหมดอำนาจของกรุงสุโขทัย แต่ก็มีหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอายุคาบเกี่ยวในสมัยอยุธยาตอนต้นอยู่หลายแห่ง ผู้เขียนมีความเห็นว่าเมืองบางฉลงคงเป็นเมืองร้างเนื่องจากการกวาดต้อนทศครัวชาวหัวเมืองเหนือของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในปี พ.ศ.2127 แต่ที่น่าสังเกตก็คือ ทำไมเราจึงไม่พบชื่อตำแหน่งเจ้าเมืองบางฉลงในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง (ในกฎหมายตราสามดวง) และพระไอยการเกาตำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยาเลย

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวกับเมืองบางฉลงอีกครั้งหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าในระยะเวลาเริ่มมีผู้คนกลับมาอยู่ที่บริเวณเมืองบางฉลงมากขึ้น จนเป็นชุมชนที่มีขนาดกลางและได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเมือง เจ้าเมืองบางฉลงมีบรรดาศักดิ์เป็นพระบังช้าง (พระบางฉลง) ถือศักดินา 1000 พิจารณาจากศักดินา บางฉลงคงไม่ใช่เมืองขนาดใหญ่นัก (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, 2552: 22)

หลักฐานที่กล่าวถึงหรือเกี่ยวข้องกับเมืองบางฉลงส่วนใหญ่เป็นสมุดไทยดำและกระดาดขมิ้น เช่น เรื่องเกณฑ์ไม้ขอนสักส่วนหัวเมืองเหนือ จ.ศ.1193 (พ.ศ.2374), ตราสารเจ้าพญาจักรีถึงสวรรคโลก จ.ศ.1207 (พ.ศ.2388), ใบบอกเมืองนครสวรรค์เรื่องส่งเครื่องยศพระบางฉลงซึ่งถึงแก่กรรม จ.ศ.1223 (พ.ศ.2404), เรื่องเมืองสวรรคโลกขอตั้งขุนเมืองเป็นที่พระบางฉลง เจ้าเมืองบางฉลง จ.ศ.1230 (พ.ศ.2411) เป็นต้น (ชมรมเรารักเมืองพระร่วง, 2539: 98-99)

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เมืองบางฉลงคงถูกลดฐานะจากเมืองเป็นตำบล ระหว่าง พ.ศ.2440-2475 เป็นระยะเวลาที่มีการตั้งตำแหน่งกำนันเป็นขุน ผู้ใหญ่บ้านเป็นหมื่น ตำบลเมืองบางฉลงมีขุนอภิลบางฉลง ต้นสกุล “พลธีระ” บ้านหนองกลับเป็นกำนัน (สมชาย เตือนเพ็ญ, 2552: 94)

ปัจจุบันร่องรอยเมืองโบราณบางฉลงอยู่ในเขตท้องที่ของตำบลเมืองบางฉลง อำเภอสวรรคโลก และท้องที่ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย โบราณสถานสำคัญของเมืองหลายแห่งได้รับการขุดค้นและบูรณะให้อยู่ในสภาพที่มั่นคงขึ้นกว่าเดิม ในขณะที่โบราณสถานขนาดเล็กอีกหลายแห่งก็ยังคงอยู่ปะปนกับบ้านเรือนราษฎรซึ่งอพยพมาตั้งถิ่นฐานในภายหลัง

ปัญหาเกี่ยวกับลักษณะผังเมืองบางซ่ง

มีนักวิชาการและผู้สนใจเกี่ยวกับเมืองบางซ่งได้ทำการศึกษาข้อมูลทางด้านต่างๆ เกี่ยวกับเมืองบางซ่งไว้หลายคนด้วยกัน แต่สิ่งที่ผู้เขียนได้พบและตั้งเป็นข้อสังเกตแรกๆ เลยก็คือข้อมูลที่เกี่ยวกับผังเมืองบางซ่งไม่ค่อยตรงกัน ผู้เขียนเองก็ไม่ทราบว่าจะทำไมผลจากการศึกษาของแต่ละคนจึงไม่เหมือนกัน ทั้งที่รูปแบบการศึกษาผังเมืองมีความเป็นรูปธรรมกว่าการศึกษาข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ด้วยซ้ำ

ผู้เขียนขอยกตัวอย่างรูปแบบและขนาดของผังเมืองบางซ่งจากการศึกษาของนักวิชาการและผู้สนใจหลายท่านเพื่อให้เห็นข้อแตกต่าง ดังนี้

อภิรักษ์ นาคเกษม (2539: 33) ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุสถานและผังเมืองบางซ่งไว้ว่า มีการพบซากวัด เจดีย์ มณฑป วิหารขนาดใหญ่และร่องรอยตัวเมืองขนาดย่อมหลงเหลืออยู่ในท้องที่ตำบลบางซ่ง อำเภอสุวรรณภูมิ และท้องที่ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม ตัวเมืองโบราณอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ 239.50 เมตร ยาวประมาณ 282.20 เมตร รวมเนื้อที่ 41 ไร่ ไม่มีซากโบราณใดๆ ภายในคูเมือง

มนต์ชัย เทวิญญโรปกรณ์ (2539: 44) ได้บอกว่าลักษณะและสภาพของตัวเมืองบางซ่ง เป็นกำแพงเมืองชั้นเดียวที่ก่อถมสูงขึ้นเป็นกำแพงเนินดินล้วนๆ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดตรงกันกับข้อมูลของอภิรักษ์ นาคเกษม

นาคยา ภูศรี ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะรูปร่างของเมืองบางซ่งไว้ในงานเสวนาประวัติศาสตร์เมืองบางซ่ง ณ วัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางซ่ง เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2549 ว่า “...กำแพงเมืองบางซ่งนี้จากที่เคยไปสำรวจดูก็มีชาวบ้านแถวๆ นั้นพาไปดูเป็นกำแพงดินไม่ใช่กำแพงอิฐนะคะ ลักษณะรูปร่างของเมืองค่อนข้างจะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าแต่ว่าเป็นด้านไม่เท่า ความกว้างของกำแพงเมืองประมาณ 300 เมตร ขณะที่ความยาวประมาณ 700 เมตร...รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าค่อนข้างค้อมคดอย่างอยู่ กำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกจะอยู่ใกล้กับคลองอย่างมาก...” (องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง, 2550: 147)

ต่อมาในงานเสวนาประวัติศาสตร์ตำบลบวขพระสามัคคี ครั้งที่ 2 ณ วัดโบสถ์ ตำบลเมืองบางซ่ง เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2550 นาคยา ยังได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะรูปร่างของเมืองบางซ่งอีกครั้ง แต่ไม่ใช่ข้อมูลเดิม คราวนี้นาคยาให้ข้อมูลว่า “...เมื่อเราดูจากภาพถ่ายทางอากาศแล้วก็ดูจากผังรูปเก่าๆ เมื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบก็จะเห็นว่าแผนผังของเมืองบางซ่งมีลักษณะค่อนข้างจะเป็น 4 เหลี่ยมผืนผ้า คือว่าความกว้างประมาณ 700 เมตร ความยาว 1,600 เมตร...” (องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง, 2551: 162)

รัตติยา ไชยวงศ์ (2552: 31) ได้นำเสนอลักษณะทางกายภาพของเมืองบางซ่งว่ามีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า กำแพงเมืองด้านทิศเหนือและใต้ยาวประมาณ 700 เมตร กำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาวประมาณ 1,600 เมตร กำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเหลือหลักฐานเพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่อยู่ใกล้แนวบ้านเรือนราษฎร ซึ่งข้อมูลที่ได้นี้สอดคล้องกับผลการศึกษาของนาคยา ภูศรีเมื่อปี 2550

และข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง ซึ่งได้นำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์เมืองบางซ่ง ออนไลน์ไว้ในเว็บไซต์ขององค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง ระบุข้อมูลเกี่ยวกับผังเมืองบางซ่งว่า เมืองบางซ่งเป็นเมืองโบราณที่มีกำแพงเมืองชั้นเดียว ที่ก่อมสูงชันเป็นกำแพงดินล้วนๆ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านกว้างของเมืองอยู่ด้านทิศเหนือยาว 625 เมตร ด้านทิศใต้มีความกว้าง 300 เมตร (องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง, ออนไลน์)

ภาพที่ 1 แนวเนินดินที่สันนิษฐานว่าเป็นคันดินกำแพงเมืองบางซ่งด้านทิศเหนือ ในบริเวณรอยต่อระหว่างโรงเรียนบ้านกมลราชบุรีกับวัดใหญ่ชัยมงคล

จากข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะผังเมืองบางซ่งที่ผู้เขียนได้รวบรวมมาให้ทราบนั้น จะเห็นได้ว่ามีผลการศึกษาขนาดผังเมืองที่ค่อนข้างแตกต่างกันมาก แตกต่างกันขนาดที่ว่าเป็น 2 เท่าของผลการศึกษาของอีกคนหนึ่ง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ผู้เขียนมีความเห็นว่า เนื่องจากผังเมืองบางซ่งมีสภาพไม่ชัดเจน มีคันดินขนาดเล็ก ไม่มีคูน้ำและอยู่ในสภาพไม่ต่อเนื่อง จึงทำให้ได้ผลการศึกษาที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับการอ้างอิงหลักฐานของแต่ละคน

เมืองบางซ่งเป็นชุมชนโบราณริมน้ำ

เนื่องจากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาผังเมืองบางซ่งของนักวิชาการและผู้สนใจไม่ตรงกัน ทำให้ผู้เขียนเกิดความสงสัยในลักษณะการตั้งชุมชนของชาวเมืองบางซ่งในสมัยโบราณ ว่าเป็นอย่างไรมีขนาดผังเมืองเท่าใดกันแน่ แต่สิ่งที่มีการนำเสนอผลการศึกษาที่ค่อนข้างจะตรงกันนั่นก็คือ จากการสำรวจพบว่าเมืองบางซ่งมีโบราณสถานทั้งสิ้น 22 แห่ง ส่วนใหญ่อยู่นอกเมือง ภายในเมืองพบเพียง 4 แห่งเท่านั้น (รัตติยา ไชยวงศ์, 2552: 31)

โบราณสถานที่อยู่นอกเมืองนั้น จะเรียงรายกันเป็นระยะๆ ตามสองฟากฝั่งของคลองยางหรือลำน้ำแม่หมอกสายเก่า และมีโบราณสถานขนาดใหญ่ 4 แห่ง ซึ่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญของเมืองบางซ่งทั้งสิ้น ผู้เขียนขอนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับโบราณสถานทั้ง 4 แห่งดังนี้

1. วัดใหญ่ชัยมงคล เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ที่สุดในเมืองบางซ่ง อยู่ในเขตตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม โดยอยู่นอกเมืองทางด้านทิศเหนือ ชาวบ้านเรียกว่าวัดใหญ่หรือวัดบางซ่ง ภายในเขตกำแพงแก้ว มีเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลงเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ปัจจุบันได้พังทลายลงมา

ปรากฏยอดทรงดอกบัวตูมตกอยู่ใกล้ๆ เชื่อกันว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุประจำเมือง (ชมรมเรารักเมืองพระร่วง, 2539: 33) ปัจจุบันได้รับการบูรณะให้เป็นองค์สมบูรณ์แล้ว มีวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก และมีเจดีย์รายกระจายอยู่อีกหลายองค์

ภาพที่ 2 โบราณสถานวัดใหญ่ชัยมงคลซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองบางขลังริมฝั่งคลองยาง

นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า โบราณสถานในวัดนี้มีการสร้างอยู่ 2 ระยะด้วยกันคือ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 สำหรับที่ก่อสร้างด้วยศิลาแลง และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 สำหรับที่ก่อสร้างด้วยอิฐ เขตกำแพงแก้วมีช่องประตูทางเข้า-ออก 3 ด้าน คือ ด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นทางเข้าออกหลัก และช่องประตูทางด้านทิศตะวันออกและด้านทิศใต้ ส่วนทางด้านทิศเหนือไม่พบช่องทางเข้าออก ส่วนสาเหตุที่ทางเข้าออกหลักอยู่ทางด้านทิศตะวันตก อาจมีเหตุผลเนื่องจากทางด้านทิศตะวันตกเป็นด้านที่มีคลองยางไหลผ่านห่างจากวัดประมาณ 30 เมตร เนื่องจากเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญจึงจำเป็นต้องมีประตูเข้า-ออกอยู่ทางด้านที่ติดกับคลองยาง (รัตติยา ไชยวงศ์, 2552: 43)

2. วัดโบสถ์ อยู่ในเขตตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณภูมิ อยู่ห่างจากเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ อยู่ห่างจากคลองยางทางทิศตะวันตกประมาณ 500 เมตร โบราณสถานสำคัญที่พบคือ มณฑปแรกสร้างคงก่อด้วยศิลาแลงและได้รับการก่ออิฐเสริมในระยะต่อมา หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงแก้วที่ทำด้วยเสาหินแลงล้อมรอบ มณฑปมีลักษณะคล้ายมณฑปที่วัดดึก นอกเมืองสุโขทัยทางทิศตะวันตก และวัดหนองพิกุลในเขตอรัญญิกของเมืองนครชุม จังหวัดกำแพงเพชร

ภาพที่ 3 โบราณสถานวัดโบสถ์ ศาสนสถานสำคัญในระยะแรกของเมืองบางขลัง ซึ่งมีการสร้างและบูรณะไม่น้อยกว่า 2 สมัย

ด้านหน้ามณฑปมีฐานวิหารซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในสมัยเดียวกับมณฑป ลักษณะของวิหารเป็นอาคารเครื่องไม้มุงกระเบื้องและน่าจะเป็นวิหารโถง (รัตติยา ไชยวงศ์, 2552: 37) ต่อมาหลังคาคงพังทลายลงมาจนทำให้มีการก่อสร้างเจดีย์ขนาดเล็กทับบนฐานวิหาร นอกจากนี้ยังมีฐานโบสถ์ก่ออิฐอยู่ริมสระน้ำตรงข้ามกับวิหาร ซึ่งมีการสร้างโบสถ์ใหม่ทับแต่ก็ยังไม่พบที่จะมองเห็นแนวโบสถ์เก่า จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดโบสถ์ เมื่อปี พ.ศ.2542 ได้พบหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับพิธีกรรมการปลงศพ โดยมีการพบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์ที่ผ่านการเผาแล้วจำนวนถึง 247 ใบ (รัตติยา ไชยวงศ์, 2552: 37)

3. วัดเจดีย์เจ็ดแถว อยู่ในเขตตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสุวรรณโคตร ทางทิศตะวันตกของคลองยาง ห่างจากคลองยางประมาณ 200 เมตร โบราณสถานที่พบนั้นเป็นฐานเจดีย์ทั้งที่ก่อด้วยศิลาแลงและอิฐจำนวนมากเรียงรายกันอยู่ถึง 7 แถว ชาวบ้านจึงเรียกว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถว มีฐานเจดีย์ขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงซึ่งน่าจะเป็นเจดีย์ประธาน เป็นอีกวัดหนึ่งที่มีขนาดใหญ่ แต่ว่าปัจจุบันอยู่ในสภาพที่รกร้างขาดการดูแลรักษา และถูกขุดทำลายจากการหาสมบัติ

4. วัดริมทาง อยู่ในเขตตำบลบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอทุ่งเสลี่ยม โดยอยู่นอกเมืองทางด้านทิศเหนือ ห่างจากวัดใหญ่ชัยมงคลขึ้นไปประมาณ 200 เมตร อยู่ห่างจากคลองยางเล็กน้อย โบราณสถานสำคัญที่พบคือฐานเจดีย์ขนาดใหญ่ทรงระฆังบนฐานแปดเหลี่ยม นอกจากนี้ยังมีการพบชิ้นส่วนของพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ ปัจจุบันนำมาไว้ที่วัดใหญ่ชัยมงคล

เป็นที่น่าสังเกตว่าโบราณสถานขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญจะอยู่นอกบริเวณที่นักวิชาการสันนิษฐานว่าเป็นเขตกำแพงเมืองหรือเขตเมืองทั้งสิ้น และที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ โบราณสถานทั้งที่มีขนาดใหญ่และขนาดเล็กแล้วแต่เรียงรายอยู่ไม่ห่างจากสองฝั่งคลองยางมากนัก คลองยางที่ว่านี้นักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่า เป็นคูเมืองทางด้านทิศตะวันตกของเมืองบางขลัง และเป็นทั้งเส้นทางเดินเรือเข้าออกเมืองบางขลังอีกสถานหนึ่งเบ็ดเสร็จไปในตัว (ชมรมเรารักเมืองพระร่วง, 2539: 44)

หากมองย้อนไปจุดต้นกำเนิดของคลองยางแล้วจะพบว่า คลองยางคือลำน้ำฝากระดานหรือลำน้ำแม่มอกสายเก่า ซึ่งมีต้นกำเนิดอยู่ในเขตอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง แล้วไหลเข้ามาในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยม อำเภอสุวรรคโลก ไหลผ่านบริเวณที่เป็นชุมชนโบราณหลายแห่ง เช่น เมืองบางขลัง เมืองสำโรงทอง (วัดขุนตาลด) เป็นต้น ซึ่งมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น คลองยาง คลองฝากระดานเก่า คลองมั่งกะสัง เป็นต้น

เราต้องนึกภาพไปในอดีตเมื่อประมาณ 700-800 ปีที่ผ่านมา ลำน้ำแม่มอกสายปัจจุบันที่ไหลผ่านบ้านขอนซุง บ้านปากคลองซ้างยังไม่มี เนื่องจากว่าลำน้ำได้ไหลมาผ่านบริเวณที่เป็นเมืองบางขลัง แต่ต่อมาในราวสมัยอยุธยาตอนกลางหรือประมาณ 500-600 ปีที่ผ่านมา ลำน้ำแม่มอกกลับเปลี่ยนทางเดินน้ำใหม่ ไหลไปทางทิศตะวันออกแทน ทำให้น้ำสายเดิมต้นเขินจนกลายเป็นคลองยางในปัจจุบัน อีกอย่างคำว่า “บาง” นั้น เป็นที่เข้าใจกันอยู่ว่า หมายถึง หมู่บ้านหรือชุมชนที่อยู่ริมคลอง ริมลำน้ำหรือแม่น้ำ เมื่อดูจากสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองบางขลังแล้วเราก็ถือว่า เมืองบางขลังเป็นชุมชนริมน้ำเช่นกัน จึงได้มีคำว่า “บาง” ในภูมินามของท้องถิ่น

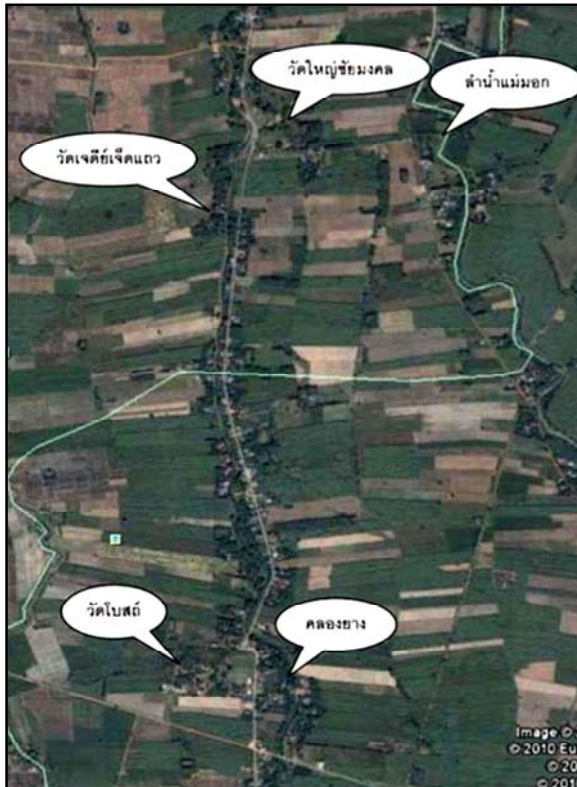

ภาพที่ 4 คลองยางหรือลำน้ำแม่มอกสายเก่าช่วงที่ไหลผ่านเมืองบางขลังบริเวณใกล้กับวัดเจดีย์เจ็ดแถว

คลองยางหรือลำน้ำแม่มอกเก่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในสมัยสุโขทัย เนื่องจากเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สามารถเดินทางติดต่อระหว่างบ้านเมืองในเขตอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรล้านนาได้ เพราะลำน้ำแม่มอกไหลมาจากเขตเมืองเถิน ในขณะเดียวกันก็มีเส้นทางบกควบคู่ไปด้วย เห็นได้จากบริเวณหอรบทุ่งเสลี่ยมที่ช่องดอยหอรบ ซึ่งเป็นพรมแดนรอยระหว่างอาณาจักรสุโขทัย (ต่อมาเป็นอาณาจักรอยุธยา) กับอาณาจักรล้านนาก็อยู่ใกล้กับลำน้ำแม่มอก เส้นทางนี้จึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีมาอย่างยาวนาน

เมืองบางขลังซึ่งเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่อยู่ริมลำน้ำแม่มอกสายเก่าก็ได้รับความเจริญรุ่งเรืองขึ้นในสมัยสุโขทัย เพราะว่าเป็นชุมชนที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมเส้นทางการค้าระหว่าง 2 อาณาจักรใหญ่ ชุมชนได้มีการขยายตัวออกไปตามตามริมฝั่งลำน้ำ ผู้เขียนพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีแล้วพบว่า ที่บริเวณเมืองบางขลังมีชุมชนขนาดเล็กที่มีมาก่อนที่จะมีการขยายชุมชนอยู่ 2 แห่งเป็นอย่งน้อย คือ ชุมชนบริเวณวัดโบสถ์และชุมชนบริเวณวัดใหญ่ชัยมงคล ซึ่งอยู่ริมลำน้ำแม่มอกสายเก่า

ต่อมาหลังจากมีการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย บริเวณนี้ก็อยู่กึ่งกลางระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองศรีสัชนาลัยซึ่งเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักร ทำให้มีผู้คนเดินทางไปมาและตั้งบ้านเรือนริมฝั่งลำน้ำแม่มอกมากขึ้น โดยพบว่าบ้านเรือนหรือชุมชนที่ตั้งขึ้นใหม่นี้จะขยายบ้านเรือนอยู่ในช่วงริมฝั่งน้ำจากวัดโบสถ์ขึ้นมาจนถึงวัดใหญ่ชัยมงคล จึงเป็นชุมชนขนาดใหญ่เรียงรายตามฝั่งลำน้ำ และในที่สุดก็พัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนเมืองตามลำดับความเป็นเมืองของเมืองโบราณบางซ่งจึงมีพัฒนาการมาจากการเป็นชุมชนริมน้ำมาก่อนโดยแท้

ภาพที่ 5 ภาพถ่ายดาวเทียมเหนือบริเวณชุมชนโบราณเมืองบางซ่ง (ปรับปรุงจาก Google Earth)

นอกจากนี้ จารึก วิไลแก้ว นักโบราณคดี ยังเชื่อว่าเมืองนี้เป็นเมืองหนึ่งในหลายเมืองที่มีบทบาทเป็น “สถานีควบคุมระดับน้ำ” โดยกำแพงเมืองและแนวคันดินด้านทิศใต้เป็นตัวควบคุมน้ำในคลองยางและคลองท่ามักกะสังไม่ให้ท่วมชุมชนเกษตรกรรมและวัดที่ตั้งอยู่รอบๆ ด้วยเหตุนี้กำแพงเมืองบางซ่งโดยเฉพาะด้านทิศใต้จึงถูกออกแบบให้มีความแข็งแรงสำหรับต้านทานกระแสน้ำเป็นอย่างดี (อ๋างใน วิไลรัตน์ ยังรอด และธวัชชัย องค์กรวิเทศ, 2551: 117)

บทส่งท้าย

ในอดีตการตั้งชุมชนต้องถือเอาแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ จึงพบว่าเมืองโบราณส่วนใหญ่จะอยู่ริมลำน้ำหรือไม่ก็หนองน้ำขนาดใหญ่ บางแห่งก็มีการขุดสระหรือทำเขื่อนกั้นน้ำไว้ใช้ (ศุภยมาบุญขัติยวิธานธร, 2544) หากพิจารณาเปรียบเทียบกับเมืองโบราณที่ร่วมสมัยกันและมีพัฒนาการความเป็นเมืองมาจากชุมชนริมสองฝั่ง

ลำนํ้าอย่างชุมชนโบราณเมืองบางซ่งแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่าเมืองพิษณุโลกน่าจะเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบที่ชัดเจนที่สุด แม้กระทั่งปัจจุบันก็ยังเห็นแนวกำแพงเมืองที่สร้างค่อมแม่น้ำน่านเป็นหลักฐานอยู่

ส่วนที่เชื่อกันว่าเป็นคันดินกำแพงเมืองนั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่าคงมีการสร้างขึ้นในภายหลังจากยุคที่เมืองบางซ่งมีความรุ่งเรืองถึงขีดสุด ราวพุทธศตวรรษที่ 19-21 (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2554) เพราะว่โบราณสถานสำคัญและมีขนาดใหญ่ไม่อยู่ในเขตคันดิน หากพิจารณาถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในบริเวณนี้ ประกอบการพิจารณา ผู้เขียนมีความเห็นว่าคันดินกำแพงเมืองนี้คงสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น-ตอนกลาง เนื่องจากว่าเริ่มมีศึกกับอาณาจักรล้านนาและพม่า ภายในคันดินนี้คงจะใช้เป็นที่อยู่ของชาวเมืองเมื่อมีข้าศึกเข้ามาประชิดชุมชน เพื่อความปลอดภัยและง่ายต่อการดูแลของฝ่ายทหาร ในช่วงบ้านเมืองเป็นปกติสุขชาวเมืองบางซ่งก็คงกระจายกันตั้งบ้านเรือนอยู่ริมลำน้ำและที่ราบใกล้เคียงกับวัดและที่ทำกิน ลักษณะเช่นนี้เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนตามเมืองอื่นๆ เช่นกัน หากมีศึกชาวเมืองจะเข้ามาอยู่ในกำแพงเมืองทั้งหมด กรณีมีที่ป้องกันภัยต่างหากจะเห็นได้ที่เมืองโบราณทุ่งยั้ง จังหวัดอุดรดิตถ์ ซึ่งจะมีบริเวณเวียงเจ้าเงาะเป็นจุดรวมผู้คนหากเกิดศึกสงคราม

หลังจากนั้นไม่นานเมืองบางซ่งก็คงกลายเป็นเมืองร้าง พร้อมกับเมืองอื่นๆในบริเวณใกล้เคียง เช่น เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก (ตัวเมืองศรีสัชนาลัยเก่า) เมืองพิษณุโลก เมืองพิจิตรและเมืองพิชัย เนื่องจากการกวาดต้อนไพร่พลชาวหัวเมืองเหนือของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในปี พ.ศ.2127 จากเหตุการณ์ครั้งนั้นเมืองบางซ่งก็คงเป็นเมืองร้างอยู่ไม่นานนัก ครั้นบ้านเมืองสงบจากสงครามชาวบางซ่งส่วนหนึ่งก็คงกลับมาตั้งถิ่นฐานที่เดิม แต่คงเป็นเพียงชุมชนริมนํ้าเล็กๆ ส่วนชาวเมืองบางซ่งในปัจจุบันเป็นกลุ่มคนที่อพยพมาอยู่ใหม่ในราวสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากทีชุมชนบางซ่งชุดเดิมได้รับผลกระทบจากสงครามหลายครั้งในช่วงแรกของพุทธศตวรรษที่ 24

References

- กรมศิลปากร. (2548). **ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ. (2552). “เจ้าเมืองบางซ่ง”. ใน องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบาง-ซ่ง. **ที่นี่...เมืองบางซ่ง 2 (ปาฐกถาพิเศษแห่งกาลเวลา)**. สุโขทัย: บ้านช้างโฆษณาการพิมพ์.
- ชมรมเรารักเมืองพระร่วง. (2539). **บางซ่ง บางฉลง บางซ่ง**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ พรินต์ติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด.
- ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2554). **เมืองบางซ่ง: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์พุทธศตวรรษที่ 18 - พ.ศ.2318**. สุโขทัย: บ้านช้างโฆษณาการพิมพ์.
- มนต์ชัย เทวัญโรปกรณ์. (2539). “ประวัติศาสตร์เมืองบางซ่ง”. ใน ชมรมเรารักเมืองพระร่วง. **บางซ่ง บางฉลง บางซ่ง**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ พรินต์ติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด.
- รัตติยา ไชยวงศ์. (2552). “โบราณคดีเมืองบางซ่ง”. ใน องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางซ่ง. **ที่นี่...เมืองบางซ่ง 2 (ปาฐกถาพิเศษแห่งกาลเวลา)**. สุโขทัย: บ้านช้างโฆษณาการพิมพ์.

วิไลรัตน์ ยั่งรอด และธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์. (2551). **สุโขทัย ศรีสุชนาลัย**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2544). **ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

สมชาย เตือนเพ็ญ. (2552). “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองบางขลัง สุโขทัย”. ใน **วารสารสมาคมประวัติศาสตร์**

ฉบับที่ 31: พุทธศักราช 2552. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. (2550). **ที่นี่...เมืองบางขลัง (ปฐมบทแห่งการสร้างบ้านแปลงเมือง)**. ไม่ปรากฏที่พิมพ์.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. (2551). **ที่นี่...เมืองบางขลัง (ปฐมบทแห่งการสร้างบ้านแปลงเมือง)**.

พิมพ์ครั้งที่ 2). พิษณุโลก: รัตนสุวรรณการพิมพ์ 3.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. (2552). **ที่นี่...เมืองบางขลัง 2 (ปาฏิหาริย์แห่งกาลเวลา)**. สุโขทัย: บ้านช้างโฆษณการพิมพ์.

องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง. (2552). เมืองบางขลัง. 14 พฤศจิกายน 2552. www.bangkhung.net.

อภินันท์ นาคเกษม. (2539). “บางขลัง บางฉลง”. ใน **ชมรมเรารักเมืองพระร่วง. บางขลัง บางฉลง บางขลัง**. กรุงเทพฯ: พิมพ์เศศ พรินท์ติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด.